

ANASTASIA REIS

 <https://orcid.org/0000-0003-4163-4109>Carl von Ossietzky Universität
Oldenburg

O motywacji zmian językowych w zakresie fleksji mówionego języka łemkowskiego

On the motivation for linguistic changes with
regard to inflectional morphology of the spoken Lemko language

Abstract: The fact that the Lemko language is placed in the ethnolinguistic Western Slavic area next to the Polish language, which is dominant from the sociolinguistic point of view, has had and continues to have a significant impact on its development. Consequently, the Lemko language, similarly to other (Slavic) micro-languages, should be considered susceptible to changes resulting from the impact of exogenous factors, which can be observed even on a morphological level, which is generally perceived as particularly resistant to external influences. However, research conducted on the basis of material from the spoken corpus of the Lemko language shows that not all linguistic changes currently taking place in that language have been caused by the impact of Polish.

Key words: Lemko language, micro-language, inflectional morphology, linguistic change, ethnolinguistics

Obecna sytuacja kontaktowa

Wyodrębnianie „nowych” etniczno-narodowych lub etniczno-językowych wspólnot ze „starych”, już ugruntowanych konstruktów nie jest w dyskursie europejskim nowym fenomenem. W słowiańskim obszarze językowym w ostatnich dziesięcioleciach zwraca uwagę głównie ruch rusiński. Rusini, których język – obok języka rosyjskiego, ukraińskiego i białoruskiego – pierwotnie należał do języków wschodniosłowiańskich i uważany jest za „narodowy” język tzw. Karpatorusinów, zajmują wśród etni wschodniosło-

wiańskich szczególną pozycję. Ich terytorium w zachodniej części regionu karpackiego obejmuje z jednej strony część Podkarpacia na wschodzie, oddzieloną od ukraińskiego obszaru językowego głównym łańcuchem Karpat, z drugiej strony ciągnie się wydłużonym klinem przez cały Beskid Niski i sięga w głąb Zachodniej Słowiańszczyzny pomiędzy siedzibami Polaków na północy i Słowaków na południu, tworząc w ten sposób swoisty region przejściowy pomiędzy Słowiańszczyzną wschodnią i zachodnią¹. Tym samym karpatorusiński w jego odmianach regionalnych w rozumieniu Heinza Klossa (1976) jest „zadaszony” przez wiele słowiańskich języków standardowych: słowacko-rusiński w regionie Preszowa przez język słowacki, rusiński na Podkarpaciu przez ukraiński, a lemkowski przez język polski.

Bliskie, trwające wiele stuleci sąsiedztwo języka rusińskiego z innymi językami słowiańskimi wpłynęło na jego rozwój leksykalny i strukturalny: rusińskie odmiany regionalne charakteryzują się licznymi „zapożyczeniami” m.in. z języków-dachów (niem. *Dachsprache*) na każdym poziomie językowym, włącznie z morfologicznym² (por. Magocsi 2006, 215).

Dzisiejszy kontakt lemковского z innymi językami, który stanowi przedmiot tego artykułu, jest nie mniej intensywny. Ponieważ obszar zamieszkania Łemków znajduje się w Polsce, należy przypuszczać, że nie ma wśród nich jednojęzycznych użytkowników lemковского, lecz z reguły są oni co najmniej dwujęzyczni i obok lemковского władają także polskim na poziomie języka „ojczystego”. W związku z tym kontakt z dominującym w ujęciu socjolingwistycznym językiem polskim, spełniającym w stosunku do lemковского funkcję języka-dachu i wywierającym na niego (zwłaszcza na jego wariant mówiony) intensywny wpływ interferencyjny, można określić jako „socjalnie asymetryczny”. Wszystko to może doprowadzić do wariantowości na każdym poziomie językowym, do różnych zjawisk mieszania kodów czy w końcu do egzogenicznych, spowodowanych kontaktem zmian językowych (niem. *kontaktinduzierter Sprachwandel*).

¹ Ten, określaný jako „praojczyzna” narodu rusińskiego, obszar sięga do terenów dzisiejszych Węgier i Rumunii. Niektóre rusińskie osady powstały w XVIII wieku także w Wojwodinie (na obszarze ówczesnej Jugosławii), por. Magocsi 2006, 207.

² W przypadku systemu (fleksyjno-)morfologicznego chodzi o taki poziom językowy, który powszechnie uważany jest za mało podatny na wszelkie wpływy wynikające z kontaktów z innymi językami (niezależnie od typologicznej bliskości języków wchodzących ze sobą w kontakt). A zatem w przypadku tego poziomu językowego każda egzogenicznie motywowana zmiana może zostać oceniona jako miarodajny wskaźnik świadczący o intensywności kontaktów zachodzących między językami (por. Menzel, Hentschel 2016).

Ponadto z zachodniosłowiańskiego obszaru językowego również słowacki (przede wszystkim ze swoimi wschodniosłowackimi dialektami) można rozpatrywać jako będącą w kontakcie z lemkowskią odmianą językową. Jednak ten język zachodniosłowiański, ze względu na bezpośredni długotrwały historyczny kontakt „przez grzbiet karpacki” (Stieber 1938, 16 i n.; Stieber 1974, 474 i n.; Rieger 1992, 35 i n.) jest istotny szczególnie dla analizy starszych fenomenów kontaktowych. Ze względu na niejasny status genetyczny wschodniosłowackiego pomiędzy językami zachodnio- i wschodniosłowiańskimi nie da się wykluczyć, że pojedyncze strukturalne cechy lemковского i dialektów wschodniosłowackich są ze sobą etymologicznie spokrewnione. Jako pokrewieństwo genetyczne należy także uznać możliwe formalne i strukturalne analogie do ukraińskiego – geograficznie najbliższego położonego języka wschodniosłowiańskiego – oraz jego południowozachodnich dialektów. Wprawdzie do kontaktów między lemkowskią i ukraińskim językiem standardowym doszło na skutek – w przeważającej części narzuconej (por. Padjak 2006, 266 i n.; Michna 2004, 79 i n.) – polityki kulturalnej reżimu, jednak intensywność tych kontaktów, a co za tym idzie konsekwencji z nimi związanych, w poszczególnych regionach lemkowskiżczyzny jest bardzo różna³. W przypadku zachodniej części lemkowskiżczyzny, która jest przedmiotem niniejszych rozważań, nie zakłada się ani bezpośredniego kontaktu z dialektami ukraińskimi (w przeciwieństwie do północnowschodnich słowackich, a w szczególności do dialektów małopolskich), ani intensywnego i rozległego kontaktu z ukraińskim językiem standardowym⁴.

Metodologia i materiał badawczy

Celem artykułu jest próba uchwycenia aktualnych tendencji i czynników je wywołujących w rozwoju lemkowskiżkiej fleksji. W przypadku lemkowskiżkiego

³ M.in. Mirosława Onyszkanycz-Kowalska (2002) stwierdza, że Lemkowie w Rzepedzi, a więc we wschodniej części Lemkowskiżczyzny, już w czasach przedwojennych mieli w różnych formach nieprzerwany kontakt z ukraińskim językiem standardowym (i mają go również dziś). Efektem tych kontaktów są, według autorki, różne realizacje lemkowskiżkiego, które są hybrydą z jednej strony lemkowskiżkiego, a z drugiej ukraińskiego (i/lub polskiego). Charakter tego konstruktu nie został jednak bliżej objaśniony.

⁴ Ten ostatni wypływa m.in. stąd, że etniczne samookreślenie Lemków w miejscach z zachodnich terenów Lemkowskiżczyzny (często w przeciwieństwie do jej obszarów na wschodzie) w znacznym stopniu nie zależy od ukraińskiego (por. Reis 2018b, 238 i n.). Więcej na temat zagadnienia i problematyki etnicznej i językowej tożsamości Rusinów por. m.in. Magocsi 2006, 211; Michna 2004, 283 i n.; Michna 2018.

chodzi o tzw. „mikrojęzyk” albo „mały język”, czyli taki, którym posługuje się z reguły stosunkowo mała grupa etniczna i który – z powodu określonych konstelacji socjalno-politycznych – istnieje zawsze obok innego, dominującego w społeczeństwie prestiżowego języka (tu: języka polskiego). W tym kontekście szczególnie interesujące jest pytanie, jak mocno ukształtowany jest strukturalny wpływ dominującego języka polskiego na lemkowski, jaki charakter mają (możliwe) procesy zmian językowych na tle omówionych asymetrii dominacji i związanych z nimi zjawisk mieszania kodów.

Jakim preferencjom poddają się zatem małe języki w strukturalnie podobnym otoczeniu – czy na skutek tzw. „absolutnego” kontaktu językowego⁵ (por. Breu 2017) zyskują popularność raczej elementy i struktury z dominującej odmiany języka mającej większy społeczny prestiż, jak to często ma miejsce w przypadku kontaktu pomiędzy językami niespokrewnionymi czy różniącymi się typologicznie odmianami języka (por. Thomason 2001, 2008)? Czy w przypadku lemковского – pomimo niesprzyjającej sytuacji socjolingwistycznej – dają się zaobserwować raczej wewnątrzjęzykowe/wewnątrz-dialektalne tendencje wyrównawcze (por. Kerswill, Trudgill 2005) lub rozpowszechnienie i ustalenie elementów i struktur „bardziej regularnych”, jak to często bywa właśnie w przypadku kontaktu między dialektami (por. Mayerthaler 1981; Wurzel 2001)?

Ponieważ nie jest całkiem jasne, w jakim zakresie wzorce fleksyjne, które są podane w quasi-kodyfikującej gramatyce języka lemковского⁶, mają

⁵ Także w *Borrowing Scale* Sarah Thomason (2001, 70) intensywność procesów transferycznych (w zakresie leksykalnym i strukturalnym), które powstają na skutek kontaktu języków, jest zależna od intensywności tego ostatniego. W przypadku poziomu 1. i 2. (*casual contact; slightly more intense contact*) nie występują zapożyczenia w sferze morfologii fleksyjnej, z kolei poziom 3. (*more intense contact*) charakteryzuje się już intensywnymi zapożyczeniami strukturalnymi (proces addytywny w tym przypadku polegać może np. na tym, że autochtoniczny leksem łączy się z zapożyczonym afiksem fleksyjnym). W przypadku ostatniego 4. poziomu (*intense contact*) zgodnie z mottem *anything goes*, nie ma praktycznie żadnych restrykcji dotyczących transferu w sferze morfologicznej, więc możliwe są nawet rozległe typologiczne zmiany (m.in. substytucja wzorów fleksyjnych przez wzory aglutynacyjne i odwrotnie; przejście lub zaniechanie kategorii gramatycznych; znaczne zmiany wzorów dystynkcyjnych itd.). Thomason podkreśla, że głównie te języki, które pod względem typologicznym są od siebie oddalone, dokładnie poddają się temu schematowi zapożyczeń, natomiast języki podobne do siebie pod względem strukturalnym „are likely not to do so in all respects” (Thomason 2001, 71).

⁶ Do tej pory miały miejsce dwie próby kodyfikacji lemковского. Za pierwszą po zmianie politycznej można uznać wydaną nakładem własnym autorki Mirosławy Chomiak *Першу граматыку лемківського языка* (Chomiak 1992). W 2000 roku opublikowana została obszerna praca *Граматыка языка лемковского / Граматыка лемківського языка* Henryka Fontańskiego

swoje potwierdzenie w języku mówionym (można wręcz zakładać, że pomiędzy rzeczywistym użyciem języka a inwentarzem form przewidzianych w lemkowski gramatyce istnieje pewien rozdźwięk, por. Reis 2013, 2018a i 2018c)⁷, za podstawę przedstawianych badań służy materiał z korpusu mówionego języka lemkowego. To oznacza, że przeanalizowany został wariant mówiony języka lemkowego, którym w rzeczywistości obecnie posługują się Łemkowie.

Odpowiadając na pytanie o ewentualne podobieństwo pomiędzy dwoma albo większą liczbą języków w obszarze fleksyjnym na podstawie korpusu, zasadniczo należy brać pod uwagę co najmniej trzy różne typy cech: (1) formalne, czyli „formalno-substancjalne” (istnienie lub brak zgodności pomiędzy pojedynczymi formami czy sufiksami fleksyjnymi w odpowiednim paradygmacie porównywanych języków); (2) strukturalne, czyli „formalno-abstrakcyjne” (związki w obrębie paradygmatów, tzn. pewne wzory dystrybucyjne) oraz (3) kategoriale (por. Reis 2018b, 240 i n.). Problematyczne ze względów metodologicznych mogłoby się jednak okazać to, że w przypadku lemkowego ta sama (bądź inna) realizacja cech językowych często nie pozwala wskazać jednoznacznych zależności, gdyż formy lemckie

i Mirosławy Chomiak (2000), której drugie, poprawione wydanie od 2004 roku uznane zostało za kontrowersyjne (o różnicach między tymi dwoma wydaniem i o ustanawianiu normy pisanej por. Fontański 2008). Ta gramatyka ma jednak charakter raczej deskryptywny i dlatego może być określona jako quasi-kodyfikująca. Wynika to głównie z tego, że kwalifikujące się do pewnej pozycji paradygmatycznej i uchwycone przez kodyfikatorów formy fleksyjne (w wysokim stopniu wariantywnego) języka lemkowego zostały wcześniej poddane „arbitralnej selekcji”. Tym samym w gramatyce podany został określony przez kodyfikatorów „zestaw” form fleksyjnych, zweryfikowany na podstawie źródeł pisanych (przede wszystkim współczesnej literatury lemckiej) oraz na podstawie wyników ustnych oraz pisemnych ankiet przeprowadzonych na początku lat 90. Jednak dość często dla jednej pozycji paradygmatycznej podanych jest kilka form wariantywnych (czasami nawet do czterech różnych wariantów). Por. także krytyczny komentarz Aleksandra Duličenkii (2009, 138).

⁷ Materiały dla korpusu, który składa się z dwóch podkorpusów, zebrano odpowiednio w latach 1994–1996 oraz w latach 2010–2011. Korpus ten zawiera 196 000 słowoform i obejmuje wypowiedzi 53 respondentów, pochodzących z 11 różnych miejscowości w zachodniej części terenu dawnej Lemkowszczyzny. Korpus został stworzony w ramach oldenburskiego projektu „Fleksyjne nieregularności we »współczesnych« odmianach kontaktowych języków północnosłowiańskich” (niem. „Flexionsmorphologische Irregularität(en) in »aktuellen« Kontaktvarietäten nordslawischer Sprachen“), realizowanego pod kierunkiem prof. dr. Gerda Hentschela (Oldenburg) przy wsparciu finansowym Niemieckiej Wspólnoty Badawczej (niem. Deutsche Forschungsgemeinschaft). Kolejne informacje dotyczące korpusu oraz respondentów podane są w: Menzel, Hentschel 2017.

i polonizmy, ale także (mało)polskie i (wschodnio)słowackie dialektyzmy często mają tę samą postać. Zatem (synchroniczna) etymologiczna systematyzacja często nie jest możliwa dla blisko ze sobą spokrewnionych odmian językowych z wieloma „intermorfami”, czyli tzw. „homofonicznymi diamorfami” (por. Hentschel 2018, 129 i n.). Poza tym wszystkie te odmiany charakteryzuje dość wysoki stopień zgodności inwentarza morfemów fleksyjnych, nawet jeśli dystrybucja wyznaczników fleksyjnych i wzorów synkretycznych wypada różnie.

Pytanie o obecne tendencje w lemkowskijskiej fleksji rozważane w tym artykule, odnosi się jednak w mniejszym stopniu do tego, czy zachodzi tu zasadniczo większe podobieństwo do słowiańszczyzny zachodniej, tzn. i do języka polskiego (niezależnie od tego, jaki charakter miałyby ono mieć – czy jest to skutek ścisłego pokrewieństwa, czy raczej dawnych, historycznych kontaktów językowych)⁸. Decydujące dla przedstawianych badań są aktualne zmiany językowe, wynikające z obecnego kontaktu językowego. Ale jak można oddzielić jedno od drugiego? W tym miejscu warto dokładniej przyrzeć się korpusowi. W przypadku „starszego” korpusu (StK) większość respondentów urodziła się między 1907 a 1927 rokiem, tym samym ich socjalizacja zachodziła w stabilnym lemkowskijskim otoczeniu⁹. Natomiast

⁸ To, że lemkowskijski skutek nieustającego kontaktu upodobnił się – głównie w obszarze leksykalnym i fonetyczno-fonologicznym – do języków zachodniosłowiańskich, jest udokumentowane w wielu opracowaniach. Już w latach 30. ubiegłego stulecia Zdzisław Stieber (1938/1974) zauważył ten fenomen i określił go jako „nieświadome przejmowanie cech obcych”. Efekty tych kontaktów są niekiedy tak dalekosiężne, że Alexander Teutsch w odniesieniu do rusińskiego na Słowacji stwierdził, że ten „czwarty wschodniosłowiański język” (Magości 1996) systemowo jest bardziej zbliżony z polskim i (wschodnio)słowackim, a więc z językami zachodniosłowiańskimi, niż ze wschodniosłowiańskim ukraińskim. Tak więc w przypadku słowacko-rusińskiego chodzi o odmianę początkowo wschodniosłowiańską, która wskutek nieustającego kontaktu z zachodniosłowiańskimi odmianami językowymi przejęła od nich wiele cech strukturalnych. Według Teutscha mamy tu do czynienia z przypadkiem praktycznego „zaniku” bliższego pokrewieństwa z językami wschodniosłowiańskimi i „powstania” nowego z językami zachodniosłowiańskimi. Rezultatem tego procesu jest tworzenie się nowego kontinuum dialektalnego z przesunięciem granicy między słowiańszczyzną wschodnią a zachodnią dalej na wschód (por. Teutsch 2001, 220). Pierwsze opracowania w zakresie fleksji mówionego języka lemkowskijskiego prezentują częściowo podobne wnioski, por. Reis 2014, 2018a, 2018b, 2019.

⁹ Z powodu przymusowych przesiedleń w latach 1945–46 do Związku Radzieckiego (przede wszystkim na Ukrainę) i później w 1947 roku („Akcja Wisła”) na tzw. nowe „ziemie zachodnie” (głównie na tereny dzisiejszych województw lubuskiego i dolnośląskiego) struktura terytorialna Lemków została w sposób znaczący zniszczona. Wprawdzie od 1956 roku istnieje

respondenci „nowego” korpusu (NK) urodzili się przeważnie między 1940 a 1996 rokiem, co tym samym pozwala zakładać zdecydowanie większy wpływ języka polskiego. To znaczy, że podzielony materiał korpusu da się zinterpretować za pomocą metody badania zmian językowych w czasie pozornym, czyli *apparent-time-studies* (por. Labov 1994; Bailey 2004): u starszych użytkowników języka zaobserwować można wcześniejsze stadium rozwoju językowego w porównaniu do późniejszego, charakterystycznego dla młodszych użytkowników. To pozwala wskazać kontrasty między sposobem mówienia przedstawicieli różnych pokoleń z dwóch różnych przedziałów czasowych, tzn. synchroniczne różnice w znaczeniu zmiennych, czyli ich różna frekwencja u użytkowników w różnym wieku, będą rozumiane jako zmiany językowe w ujęciu diachronicznym. Takie podejście badawcze umożliwia również oddzielenie aktualnych fenomenów kontaktowych od refleksów starszych, historycznych kontaktów językowych (por. Reis 2018a).

Zmiany językowe w zakresie morfologii fleksyjnej mogą być jednak różnie motywowane. Należy – w miarę możliwości – rozgraniczyć czynniki (1) endogeniczne (w przypadku zmian wewnątrzjęzykowych) oraz (2) egzogeniczne (w przypadku zmian motywowanych kontaktem językowym). A więc wyniki analizy korpusu powinny być rozpatrywane również pod kątem założeń preferencyjno-teoretycznych, opracowanych w ramach morfologii naturalnej. Chodzi tu przede wszystkim o wariant „uniwersalny” z kryteriami izomorfizmu (tzn. uniformizmu i transparentności) i ikonizacji konstrukcyjnej według Mayerthaler (1981). W grę wchodzi również koncept naturalności „specyficzny dla danego języka” według Wurzla (2001), w którym naturalność „uniwersalna” uzupełniona jest czynnikiem bycia odpowiednim w stosunku do systemu danego języka.

Ponadto należy uwzględnić fakt, że nie każda endogeniczna zmiana motywowana jest wewnętrznie, tzn. wewnątrzmorfologicznie, co czyni ją prze-

je możliwość powrotu na pierwotne tereny zamieszkania, z której niektórzy Łemkowie skorzystali, jednak ich zdecydowana większość pozostała na obszarach przesiedlenia (więcej na ten temat Misiak 2006, 44 i n., 63 i n.; Magocsi 2004, 33 i n.). Z tego powodu w przypadku lemковского trudno mówić o nietkniętej strukturze dialektalnej o typowo ustalonej charakterystyce przestrzennej, ponieważ ciągły rozwój języka lemковского w jego tradycyjnym „krajobrazie kontaktowym” w 1947 roku został przerwany. W tym przypadku powinno się raczej założyć (przebyte) wewnątrzłemkowskie tworzenie się *koiné*, w którego konsekwencji drobne różnice dialektalne uległy zniwelowaniu (por. Michna 2004, 273; Menzel, Hentschel 2017, 180).

widymalną. Nie można wykluczyć, że przy zmianach wewnątrzjęzykowych rolę odgrywają również czynniki zewnętrzne, tzn. pozamorfologiczne (np. fonetyczno-fonologiczne lub syntaktyczne), które często prowadzą do idiosynkratycznych zmian.

W przypadku lemковского, który znajduje się w „asymetrycznej” sytuacji kontaktu z językiem polskim, należy jednak zauważyć, że hipotezy uzasadniające jakiegokolwiek zjawiska w kontekście zmian językowych tylko czynnikami wewnątrzjęzykowymi nie są tu wystarczające – w przypadku zmian językowych w lemковским rolę odgrywają nie tylko czynniki endogeniczne, ale również egzogeniczne. Oznacza to, że jeśli w korpusie da się zauważyć pewne ustabilizowanie wariantowości lub wyraźną preferencję użycia określonych form fleksyjnych, trzeba najpierw rozważyć pytanie, czy one nie są motywowane kontaktem językowym. Jeśli rzeczywiście zostanie przejęta jakaś forma fleksyjna charakterystyczna również dla silniejszego z socjolingwistycznego punktu widzenia języka – w tym przypadku języka polskiego – wówczas w następnym kroku należy sprawdzić, czy forma ta jest bardziej „regularna”, tzn. mniej nacechowana (bardziej zgodna z uniwersalnymi lub specyficznymi dla danego języka zasadami naturalności niż „konkurencja”).

Jeśli zachodzi ten fenomen, wówczas nie można stwierdzić, który z dwóch czynników: egzogeniczny czy endogeniczny (wewnątrz-morfologiczny) wywarł tutaj wpływ, ponieważ preferencje strukturalne i socjolingwistyczne mogą zgodnie występować obok siebie. Ale preferencje określonych wzorów fleksyjnych mogłyby być również motywowane czynnikami czysto socjolingwistycznymi. W takim przypadku egzogenicznie motywowane zmiany językowe doprowadziłyby do przeważającej ekspansji form zgodnych z językiem dominującym w ujęciu socjolingwistycznym, nawet jeśli te ostatnie są mniej korzystne z punktu widzenia podejścia preferencyjno-teoretycznego.

Także w sytuacji, gdy przyjmą się formy specyficzne, „autochtoniczne”, należy najpierw sprawdzić, czy nie chodzi tu o formy bardziej „regularne”. Jeśli tak, to zgodnie z argumentacją podejścia preferencyjno-teoretycznego zmiany te można ocenić jako motywowane przez czynniki endogeniczne, wewnątrz-morfologiczne. Jeśli preferencji form autochtonicznych, tzn. form specyficznie lemковских, nie da się wytłumaczyć z perspektywy morfologii naturalnej, wówczas zmiana w tym przypadku mogłaby być motywowana przez endogeniczne pozamorfologiczne czynniki.

Analiza korpusu¹⁰

Rzeczowniki rodzaju żeńskiego
w dopełniaczu, celowniku i miejscowniku liczby pojedynczej

Na temat statusu fonologicznego w języku lemkowskiem trzech dźwięków: |ɨ| (<y> / <ɨ>) czy też |Y| (<ŷ> / <ɨ>) oraz |i| (<i>) toczą się żywe dyskusje¹¹. Czy mamy tu do czynienia z trzema czy tylko z dwoma fonemami, to kwestia natury zarówno empirycznej, jak i teoretycznej. Fonologia dialektalna lemkijskiego nie jest jednorodna i z punktu widzenia diachronicznego jest niestabilna. Z perspektywy empirycznej jest jednak jasne, że zakresy użycia obydwu „y” (-y- i -ŷ-) ujednociliły się, tzn. starsze, tylne -ŷ- zostało prawie całkowicie wyparte przez środkowe -y- wśród młodszych użytkowników języka¹². Trudne do ustalenia jest jednak, czym są motywowane te zmiany, w jakim stopniu można interpretować je jako samoistny rozwój lemkijskiego albo refleks tendencji wyrównawczych z niwelowaniem wyrazistych cech dialektalnych (w rozumieniu Trudgilla 1986), a w jakim stopniu ten rozwój można rozpatrywać jako częściowe nakładanie się czynników endogenicznych fonetyczno-fonologicznych z czynnikami socjolingwistycz-

¹⁰ W tym miejscu należy zaznaczyć, że w obu korpusach występują zjawiska mieszania kodów (w szerszym sensie). To znaczy, że spektrum wypowiedzi w nich zawartych sięga od „idealnych” polskich aż do takich, które nie zawierają żadnych polskich elementów i mogą zostać scharakteryzowane raczej jako „lemkijskie”. Używając terminologii Muyskena, to mieszanie w większości wypadków określić można jako *code-mixing*, tzn. wewnątrz zdaniowe mieszanie kodów. Ponadto w korpusie znaleziono również przykłady alternującego, międzyzdaniowego czy też międzywyrażeniowego przełączania kodów, w terminologii określanego jako *code-switching*. W ostatnim przypadku chodzi o zdania i syntagmy, których inwentarz fonemiczny i morfemiczny odpowiada polskiemu. Takie „polskie” (względnie „wspólne” polsko-lemkijskie) zdania i syntagmy nie były przedmiotem tej analizy. Analizie poddane zostały tylko zdania „lemkijskie” zawierające wszystkie możliwe typy mieszania kodów (w węższym sensie) według terminologii Muyskena (tzn. wewnątrzwyrażeniowe mieszanie, wtrącanie lub tzw. „kongruentną leksykalizację”), por. Muysken 2000.

¹¹ Nawet ortograficzne przedstawienie tych (i innych) kontrastów zachodzących między gloskami nie jest jeszcze ustalone (por. Fontański 2008).

¹² Początki tej tendencji zaobserwował jeszcze w czasach przedwojennych Z. Stieber, który w pracach dialektologicznych w odniesieniu do fonologii lemkijskiej stwierdził, że młodszych użytkowników języka charakteryzuje tendencja do tej samej (tzn. raczej środkowej) wymowy prasłowiańskich *i i *j, co w rezultacie prowadzi do zaniku pomiędzy nimi różnicy fonologicznej (por. Stieber 1982, 31–33).

nymi, wynikającymi z obecnego kontaktu językowego (co najmniej w przypadku młodszych użytkowników języka lemковского)¹³.

Konsekwencje takich zmian fonetyczno-fonologicznych są widoczne w różnych instancjach lemковskiej fleksji i są niekiedy tak znaczne, że w niektórych paradigmatkach fleksyjnych dochodzi nie tylko do zmian na płaszczyźnie formalnej, ale także do obszernej redystrybucji wzorów synkretycznych. Taka tendencja – jak obrazuje tabela 1. – zachodzi w przypadku rzeczowników deklinacji żeńskiej w D., C. i Ms. liczby pojedynczej.

Tabela 1. Dystrybucja końcówek rzeczowników deklinacji żeńskiej w D., C., Ms. lp w gramatyce i w korpusie języka lemковского

		D. lp	C. lp	Ms. lp
tematy zakończone na spółgłoskę twardą	LemGr	-j	-i	-i
	StK	-j	-i	-i
	NK	-y	-i	-i
tematy zakończone na spółgłoskę miękką	LemGr	-i	-y	-y
	StK	-i	-i	-i/-i/-y
	NK	-i	*-i/-y	-i/-y
tematy zakończone na -c	LemGr	-i	-y	-y
	StK	-i	-y	-y
	NK	-i	-y	-y
tematy zakończone na -ž, -č, -š, -šč	LemGr	-j	-y	-y
	StK	-j	-y	-j
	NK	-y	-y	-y

Jak ilustruje tabela 1., w gramatyce lemковskiej w wymienionych przypadkach dla paradigmatu rzeczowników deklinacji żeńskiej w liczbie pojedynczej obowiązuje formuła $D. \neq C. = Ms.$ przy każdorazowo różnej, dość skomplikowanej formalnej realizacji w zależności od zakończenia tematu (z końcówką -j, -y lub -i), przy czym dopełniacz liczby pojedynczej pozostaje odmienny i nie tworzy żadnych relacji synkretycznych¹⁴.

¹³ Przykładem działania w tym kontekście czynników egzogenicznych (albo nakładania się ich z czynnikami endogenicznymi) jest przypadek narzędnika i miejscownika przymiotników rodzaju męskiego i nijakiego liczby pojedynczej (obszernie opisane w: Reis 2018c, 136 i n.) – podobieństwo formalne do języka polskiego oraz charakterystyczny dla polskiego synkretyzm tych dwóch przypadków zaobserwowany u respondentów nowego korpusu jest (przynajmniej częściowo) spowodowany wpływem polszczyzny, por. dla przymiotników twar-dotematowych: starszy korpus: N. (-j m) \neq Ms. (-i m) vs. nowy korpus: N. (-y m) = Ms. (-y m).

¹⁴ W przypadku tematów zakończonych na -j wszystkie trzy instancje wykazują homonimie $D. = C. = Ms.$ z końcówką -i.

Starszy korpus (w większym stopniu i częściej niż nowy korpus zgodny ze skodyfikowaną wersją) daje podobnie skomplikowany i stosunkowo niejednorodny obraz: w przypadku rzeczowników twar-dotematowych i zakończonych na spółgłoski welarne paradygmaty fleksyjne zgadzają się całkowicie z podanymi w gramatyce i wykazują homonimie C. = Ms. z końcówką *-i*.

Również w przypadku rzeczowników z tematem zakończonym na *-c* obowiązuje podany w gramatyce synkretyzm D. = Ms. z końcówką *-y*. Przy słowoformach z tematem zakończonym na głoskę szumiącą obowiązuje synkretyzm D. = Ms. ze starą dialektalną końcówką *-j*, natomiast w przypadku rzeczowników miękko-tematowych (z niejasnymi związkami w miejscowniku) występuje homonimia D. = C. (*-i*). Wszystko to (podobnie jak w gramatyce) z każdorazowo inną formalną realizacją.

Sytuacja u młodszych użytkowników języka przedstawia się całkowicie inaczej: z powodu jasnej preferencji i przejścia *j* → *y* we wszystkich pozycjach paradygmatycznych, paradygmat deklinacji żeńskiej jest jasny i jednorodny z dwiema jedynie różnymi końcówkami. Rzeczowniki twar-dotematowe i o tematach zakończonych na spółgłoski welarne zachowują po fonetycznie uwarunkowanych zmianach schemat synkretyczny D. (*-y*) ≠ C. = Ms. (*-i*); w przypadku słowoform z wygłosem tematu na *-c* ta „formuła” (przy podobnej realizacji formalnej) pozostaje diachronicznie stabilna.

Problematyczna pozostaje przy tym sytuacja paradygmatu rzeczowników miękko-tematowych, w których zgodnie ze skodyfikowaną normą powinna obowiązywać homonimia C. = Ms. z końcówką *-y*. Wprawdzie podany w gramatyce w tym miejscu synkretyzm C. = Ms. ma swoje uzasadnienie (bo przecież jest on w przypadku rodzaju żeńskiego fenomenem ogólnosłowiańskim), to jednak uwidaczniają się w korpusie w Ms. lp dwie wariantywne końcówki *-i* i *-y* (w starszym korpusie w tej pozycji dodatkowo występuje jeszcze końcówka *-i* z dyftongiczną wymową). Tej wariantywności również nie da się (jeszcze) rozstrzygnąć z perspektywy diachronicznej (por. Ms. lp StK: *f stajńi* vs. *f stajńi* vs. *f stajńy* ‘w stajni’; NK: *f kuxńi* vs. *f kuxńy* ‘w kuchni’). W związku ze stosunkowo rzadkim występowaniem celownika zrekonstruowanie schematu synkretyzmu przypadków przy tym typie tematu jest trudne. Dlatego rozwój może przybrać tu (co najmniej) dwa różne kierunki: końcówka *-y* mogłaby się przyjąć w dwóch przypadkach, wówczas schemat C. = Ms. ≠ D. miałby swoje zastosowanie (jak np. ma to miejsce w obecnym języku słowackim). Do takiej interpretacji skłania fakt, że po pierwsze w korpusie już się znajdują pojedyncze przykłady z końcówką *-y* w celowniku liczby pojedynczej, ale także to, że końcówka *-y* jest jednoznacznie prefe-

rowana w Ms. lp przy rzeczownikach żeńskich zakończonych na spółgłoskę (np. NK: *po časty* ‘po części’, *f starosty* ‘w starości’, *v oseny* ‘jesienia/w jesieni’ itp.). Możliwe byłoby również wewnątrzparadygmatyczne wyrównanie z końcówką *-i* (D. = C. = Ms.) we wszystkich przypadkach, jak to ma miejsce w językach polskim i ukraińskim. Opcja z odizolowanym miejscownikiem i schematem synkretycznym D. = C. (*-i*) ≠ Ms. (*-y*) nie jest niemożliwa, jednak mniej prawdopodobna, zarówno z powodu swojej kompleksowości, jak i obowiązującej w językach słowiańskich przy rzeczownikach rodzaju żeńskiego homonimii C. = Ms.

W paradygmacie rodzaju żeńskiego z tematem zakończonym na $-\ddot{s}$, $-\ddot{z}$, $-\ddot{ř}$, $-\ddot{ř}$ dochodzi poprzez przejście $\ddot{y} \rightarrow y$ nie tylko do zmian na płaszczyźnie formalnej, ale także do restrukturyzacji wzorów synkretycznych. Tu wszystkie przypadki upodobniły się do siebie, a w roli wspólnej końcówki występuje morfem fleksyjny *-y* (por. NK: $x\ddot{y}\ddot{ř}_{C.lp} = ko\ddot{i}o\ x\ddot{y}\ddot{ř}_{D.lp} = f\ x\ddot{y}\ddot{ř}_{Ms.lp}$). Uderzającą cechą tego zaobserwowanego w nowym korpusie kierunku rozwoju, bezpośrednio związanego z endogenicznymi zmianami fonetyczno-fonologicznymi, jest jednak to, że nie można go uważać za całkowicie oderwany od czynników egzogenicznych. Świadczy o tym schemat D. = C. = Ms. z końcówką *-y* w rzeczownikach z tematem zakończonym na głoskę szumiącą, który pokrywa się ze schematem obowiązującym dla języka polskiego. Jednakże stwierdzić można, że ten paradygmat w korpusie języka lemkowskiemu nie wykazuje w sumie ani formalnych, ani strukturalnych podobieństw do paradygmatów języków sąsiadujących (por. Reis 2019).

Zasowniki w czasie teraźniejszym i przyszłym prostym w 3. os. lp

Lemkowska koniugacja form czasu teraźniejszego i czasu przyszłego prostej opiera się ze swoimi trzema klasami koniugacyjnymi: I koniugacja (*-eš*), II koniugacja (*-iš/-yš*) i III koniugacja (*-š*) na polskim (więc na zachodniosłowiańskim) wzorcu. Wschodniosłowiańskie (standardowe) języki mają natomiast tylko dwie pierwsze klasy koniugacyjne¹⁵. Szczególnie interesujący

¹⁵ III klasa koniugacyjna powstała w języku polskim już w epoce przedpiśmiennej na skutek zaniku *-j-* w pozycji między samogłoskami w dawnej I koniugacji i dalszego upodobnienia i ściągnięcia tych grup głosek w czasownikach, które dziś zaliczane są do III koniugacji (*aje* → *ā* → *ā. požegn-a-je* → *požegn-a*). Formy 1. os. lp przyjęły analogicznie do innych czasowników jak *dam*, *wiem* końcówkę *-m*, natomiast formy 3. os. lm zachowały „archaiczny” kształt (por. Klemensiewicz 1985, 114). W niektórych polskich gramatykach koniugacja na *-m*, *-sz* podzie-

jest tym samym rozwój w 3. os. lp, ponieważ to właśnie tu może dojść do potencjalnej „konkurencji” pomiędzy formami o zachodniosłowiańskim, czyli polskim charakterze z wschodniosłowiańskimi ze spółgłoską *-t* w wygłosie¹⁶. W korpusie ta konkurencyjność jest widoczna w szczególności dla czasowników III koniugacji¹⁷. W przypadku obu korpusów stosunek form z końcówką *-Ø* do form ze spółgłoską *-t* w wygłosie (np. *nazywaØ* vs. *nazywał*) prawie w ogóle się nie zmienia (por. tabela 2(a)). W nowym korpusie zwiększa się użycie końcówki *-Ø* zgodnie ze wzorcem polskim o 5%, co stanowi dość niekorzystny obraz z „uporczywą” wariantywnością dwóch konkurujących ze sobą końcówek.

Tabela 2. Sufiksy fleksyjne w 3. os. lp czasu teraźniejszego koniugacji *-a* w %

	StK	NK	LemGr	Pol	Sik		
(a) wszystkie czasowniki							
<i>-Ø</i>	35,2	40,5	<i>-t*</i>	<i>-Ø</i>	<i>-Ø</i>		
<i>-t</i>	64,8	59,5					
<i>n razem</i>	267	819					
(b) bez leksemów <i>znaty</i> i <i>maty</i>							
<i>-Ø</i>	11,7	6,6	<i>-t</i>			<i>-Ø</i>	<i>-Ø</i>
<i>-t</i>	88,3	93,4					
<i>n razem</i>	196	515					

Po bardziej wnikliwej analizie danych z korpusu daje się jednak zauważyć, że znaczną część wszystkich przykładów z końcówką zerową stanowią leksemy *znaty* ‘znać / wiedzieć’ i *maty* ‘mieć’ – dotyczy to obu korpusów (75,5% w starszym i 89,8% w nowym). Jeśli oba te leksemy wyłączymy z analizy,

lona jest na dwie klasy: *-am*, *-asz* (*czytam*, *czytasz*) oraz *-em*, *-esz* (*wiem*, *wiesz*). Rozróżnienie to wynika m.in. z różnego rozumienia granicy między tematem a końcówką fleksyjną. (W tym artykule pod pojęciem III koniugacji kryją się tylko te czasowniki, których temat kończy się na *-a*). We wschodniosłowiańskim obszarze takie ściągnięte formy czasowników spotkać można przede wszystkim w południowoschodnich ukraińskich i niektórych północnorosyjskich dialektach (bez spółgłoski *-t* w wygłosie w ukraińskim, natomiast z takową występującą w rosyjskojęzycznym obszarze) (por. Żyłko 1958, 67; Kuraszkiewicz 1963, 49, 71).

¹⁶ Podane w lemkowskiej gramatyce końcówki odpowiednich koniugacji (I: *-u*, *-eś*, *-e*, *-eme*, *-ete*, *-ut*; II: *-u*, *-iś/-yś*, *-it/-yt*, *-ime/-yme*, *-ite/-yte*, *-at*; III: *-m*, *-ś*, *-t*, *-me*, *-te*, *-ut*) zgadzają się w znacznym stopniu z udokumentowanymi w korpusie.

¹⁷ Formy 3. os. lp I koniugacji charakteryzują się w lemkowskim, podobnie jak w innych wspomnianych tu językach słowiańskich, końcówką samogłoskową (por. lem. *žyje* – pol. *żyje* – slow. *žije* – ukr. *жить*).

uwidacznia się (tabela 2b) jasny i przekonujący obraz dystrybucji z jednoznaczną preferencją (a nawet o lekkiej tendencji wzrastającej – 5%) lemkowski form „autochtonicznych” ze spółgłoską *-t* w wygłosie:

StK: *Gadam, że jak kto chce, to fsady śa naśćyd, tylko kto ne dbad o sfoje to...*

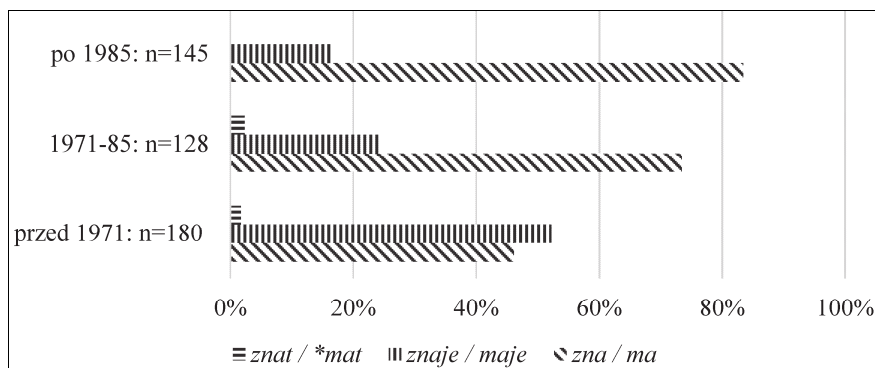
[Mówię, że jak ktoś chce, to wszędzie się nauczy, tylko kto nie dba o swoje, to...]

NK: *Navet śa ne źw'adat, śade, jixat.*

[Nawet się nie zapyta, siądzie, jedzie.]

Taki stan rzeczy jest nawet opisany w lemkowski gramatyce, która wprawdzie w przypadku 3. os. lp III koniugacji zaleca końcówkę *-t*, jednak dla leksemów *źnaty* (wraz z prefiksalnymi derywatami) i *maty* podaje po trzy możliwe warianty: *źna* – *źnaje* – *źnat* i *ma* – *maje* – *mat*. Forma *źnat* z zaledwie sześcioma wystąpieniami ma w korpusie marginalny charakter, a forma **mat* nie występuje w ogóle, więc wariantywność polega w głównej mierze na formach I koniugacji *źnaje/maje* i ich „odpowiednikach” *źna/ma* z III koniugacji. Porównanie użycia tych form w obydwu korpusach pokazuje, że preferencja form *źna/ma* pozostaje niezmienna na poziomie 66%.

Dokładny ogląd nowego korpusu i klasyfikacja danych według grup wiekowych (zob. rysunek 1.) ukazuje jednak pozornie całkiem nową, a jednak wyraźną tendencję wzmacniania dominacji form *źna/ma*, czyli przejście leksemów *źnaty/maty* z koniugacji I do III w przypadku najmłodszych, urodzonych po 1985 roku użytkowników języka (83,4%), chociaż przełom w użyciu tych form (z 46,1% na 73,4%) można odnotować już pomiędzy dwoma pierwszymi grupami wiekowymi nowego korpusu.

Rysunek 1. Formy 3. os. lp czasu teraźniejszego czasowników *źnaty/maty* w nowym korpusie według wieku (razem n = 453)

Tym samym w przypadku 3. os. lp czasu teraźniejszego III koniugacji da się zauważyć jednoznaczne zasady dystrybucji form fleksyjnych: lemkowski autochtoniczne formy ze spółgłoską *-t* w wygłosie dominują wyraźnie z 93,4% nad formami z końcówką zerową. Tylko w przypadku często występujących form *znaty/maty*, które poddane są egzogenicznym zmianom, repartycja końcówek następuje zgodnie z polskim wzorem.

Nowy Korpus:

- > 1985: (...) *no ale ma totu jakuś tam dżeużynu, jakuś pjerun zna otkał...*
[... no, ale ma tę jakąś tam dziewczynę, jakąś pieron wie skąd...]
- < 1970: *No juś śa na t'im znaje, bo śa juś tyma aūtamy robyt.*
[On już zna się na tym, bo <tyle lat> już przy tych autach robi.]
- < 1970: *Ńi, ni bo śa bojañ, że ne puścat ho spowrotom, bo v'in ne maje wızı.*
[Nie, nie, bo bał się, że go nie puszcza z powrotem, bo nie ma wizy.]
- < 1970: (...) *f každy grochuñci ma byty majoranek...*
[...w każdej grochówce ma być majeranek...]

Taki rozkład, jeśli rozpatruje się go pod kątem regularności, nie jest niczym niezwykłym. W językach z morfologią fleksyjną zwłaszcza wyrazy o dużej częstotliwości występowania charakteryzują się pewną różnorodnością form fleksyjnych. Podejścia preferencyjno-teoretyczne, które koncentrują się przede wszystkim na produkcji mowy, są często w konflikcie z nieregularnościami zorientowanymi na ekonomię w sferze percepcji, które sprzyjają formalnemu różnicowaniu się form o dużej częstotliwości. W przypadku ekstremalnie często używanych leksemów należy się nawet spodziewać fleksyjno-morfologicznej nieregularności, ponieważ formalnie kontrastujące struktury są percepcyjnie łatwiejsze do uchwycenia niż „regularnie” odmieniane formy (por. Werner 1987).

Co się zaś tyczy roli częstotliwości w zmianach fleksyjnych, Hentschel (1992) pokazuje wyraźnie na przykładzie języków rosyjskiego i polskiego, że zwłaszcza w początkowej fazie przemian (a właśnie z taką mamy najwyraźniej do czynienia w przypadku lemkowski czasowników III koniugacji) są to przede wszystkim leksemy o dużej częstotliwości, które już przybierają nową końcówkę. Słowa będące w częstym użyciu wykazują zasadniczą tendencję, aby wyraźnie odcinać się od reszty, co manifestować się może w sposób innowacyjny we wczesnej fazie pojawiania się nowej końcówki fleksyjnej lub przeciwnie może znajdować swój wyraz (w przypadku dalece zaawansowanych zmian językowych) w konserwa-

tywnym zastygnięciu starych (czy też archaicznych) końcówek (por. Hentschel 1992, 58)¹⁸.

Dlatego też i w tym przypadku zachowanie będących w częstym użyciu leksemów *znaty* i *maty* może zostać odczytane jako wskaźnik dopiero nadchodzących zmian fleksyjnych w paradygmacie czasu teraźniejszego III koniugacji (niezależnie od kierunku, w którym ewentualne zmiany miałyby się dokonać).

Zatem czynniki egzogeniczne, czy – inaczej mówiąc – wpływ języka polskiego na 3. os. lp czasu teraźniejszego, nie mają (przynajmniej jeszcze obecnie) szerokiego odbicia. Jest to godne uwagi tym bardziej, że w kontekście rozpatrywania wszystkich typów koniugacji wzór fleksyjny socjolingwistycznie dominującego polskiego jest nawet bardziej jednolity, tzn. regularny niż lemkowski. Polski paradygmat czasu teraźniejszego/przyszłego w 3. osobie charakteryzuje się nieprzerwanie samogłoskowymi końcówkami (w lp – I: *-e*, II: *-i/-y*; III: *-Ø* z samogłoskowym wygłosem tematu; w lm *-ð*), z tym że komponent nosowy w lm przyczynia się do ikonicznej relacji między dwiema liczbami gramatycznymi, a tym samym do regularności. W tym sensie bardziej regularny wzór fleksyjny w języku polskim kontrastuje z bardzo złożonym wzorem dystrybucji w języku lemkowskiem (w lp – I: *-e*, II: *-it/-yt*, III: *-t* vs. *-Ø* w przypadku związania lekсыkalnego; w lm *-ut/-at*).

Podsumowanie, wnioski i perspektywy

Dzięki metodzie badań zmian językowych w czasie pozornym (*apparent time studies*) i porównaniu na jej podstawie materiału językowego starszych i młodszych użytkowników języka, możliwe było dojście do różnych wniosków odnośnie do diachronicznego rozwoju struktur fleksyjnych we współczesnym mówionym języku lemkowskiem. Na podstawie wielu zaprezentowanych przeanalizowanych przykładów da się uchwycić pewne ogólne tendencje.

¹⁸ Hentschel (1992, 50), twierdząc, że leksemy o dużej częstotliwości użycia mogą być zarówno „prekursorem”, jak i „zamykającym elementem” zmian morfologicznych, a z kolei większość nie tak często występujących słów zajmuje z punktu widzenia chronologii pozycję środkową, jednoznacznie sprzeciwia się ogólnej tezie (por. Hooper 1976; Mańczak 1980), że zmianom fleksyjnym ulegają najpierw wyrazy o małej, a dopiero później o dużej częstotliwości występowania.

Natura dających się zaobserwować w mówionym języku lemkowskiem fenomenów związanych ze zmianami we fleksji jest bardzo heterogenna. Prymat egzogenicznych, socjolingwistycznych czynników obowiązujący głównie w przypadku języków typologicznie od siebie oddalonych, o którym mówi Thomason (por. Thomason 2001, 71; 2008, 43 i n.), nie sprawdza się (przynajmniej na razie) w przypadku języka lemkowego. Nie zmienia tego nawet fakt, że kontakt języków lemkowego i polskiego da się zakwalifikować jako kontakt od 3. (*more intense contact*) do 4. stopnia (*intense contact*) intensywności w tzw. „skali zapożyczeń” (*borrowing scale*, Thomason 2001, 70 i n.), co powoduje, że – szczególnie w przypadku strukturalnych podobieństw języków będących w kontakcie – praktycznie nie istnieją jakiegokolwiek restrykcje zapożyczeń na poziomie fleksyjnym (por. Thomason 2015, 32)¹⁹. Co prawda zmiany we fleksji lemkowej, ukierunkowane na zbliżenie z polszczyzną, dotyczą zarówno obszaru formalnego, jak i strukturalnego²⁰ (m.in. przez przejście polskich wzorów synkretycznych), jednakże formalne zgodności z polskim daje się z reguły zaobserwować w przypadku rozbieżnej struktury paradygmatycznej, natomiast zgodne struktury paradygmatyczne charakteryzują się często odmienną realizacją formalną (por. Reis 2018a, 2018b; Menzel, Reis 2014, 155). Przypadki, kiedy zbliżenie do języka polskiego ma miejsce jednocześnie w ujęciu formalnym i strukturalnym (jak pokazują to np. wspomniane wyżej przykłady z paradygmatu przymiotnikowego), należą raczej do wyjątków i nie da się ich ograniczyć tylko do wpływu egzogenicznego.

Ponadto z przeanalizowanych przykładów nie wynika dominacja preferencji opartych na założeniach teorii naturalności: w niektórych przypadkach można zaobserwować stabilność lemkowych form i struktur rodzimych również tam, gdzie z punktu widzenia morfologii naturalnej nie są one optymalne, podczas gdy formy fleksyjne (czy też wzory fleksyjne) społecznie dominującego języka polskiego są korzystniejsze z punktu widzenia podejścia preferencyjno-teoretycznego. Co więcej, zaprezentowane tu przykłady i dotychczasowe wyniki wskazują na złożone powiązania egzogenicznych i endogenicznych (wewnątrz- i pozamorfologicznych) czyn-

¹⁹ Dwujęzyczność także wzmacnia intensywność kontaktów między językami (por. Thomason 2015, 34).

²⁰ Wpływ polskiego na język lemkowski w ujęciu kategoriałnym (polegający głównie na przejściu lub ewentualnie zachowaniu rodzaju męskoosobowego) wymaga dalszych badań. O wynikach badań dotyczących zaimków anaforycznych por. Menzel, Reis 2014, 133 i n.; o rzeczownikach, atrybutach przymiotnikowych i czasownikach por. Reis 2019.

ników. Godne uwagi jest to, że w tych przypadkach, kiedy daje się zaobserwować zmianę fleksyjno-morfologiczną, zazwyczaj zachodzi większa liczba preferencji, tzn. strukturalne i socjolingwistyczne czynniki występują często równocześnie lub – innymi słowy – wzmacniają się wzajemnie. „Polskie” końcówki znajdują zatem z reguły swoje zastosowanie we fleksji języka lemkowskiego, kiedy sprzyjają temu struktury paradygmatyczne.

Poza tym można zaobserwować, że skuteczność czynników egzogenicznych jest w języku lemckowskim w szczególności decydująca dla rzeczownikowego obszaru fleksji, gdy tymczasem obszar czasownikowy (ze związanymi morfemami fleksyjnymi) pozostaje dość odporny na wpływ silniejszej socjolingwistycznie polszczyzny. Ciekawe, że wniosek ten jest zbieżny z wnioskami, do jakich dochodzą Menzel i Hentschel (2015), badający morfologię fleksyjną mieszanej białorusko-rosyjskiej mowy (MBRM, tzw. trasianki) oraz mieszanej ukraińsko-rosyjskiej mowy (MURM, tzw. surżyka) na Białorusi czy Ukrainie. Również tu da się w paradygmacie czasowników w przeciwieństwie do rzeczowników wykazać znacznie mniej (w przypadku MBRM) albo bardzo mało (w przypadku MURM)²¹ przykładów „rosyjskich” końcówek, a tym samym brak tu dowodów na zdecydowany wpływ dominującego języka rosyjskiego²². W przypadku tych morfemów fleksyjnych chodzi jednak w przeważającej mierze o leksykalnie utrwalone zapożyczenia, które współwystępują z rosyjskimi lub wspólnymi tematami wyrazów, co potwierdza szeroko uznaną tezę, że zapożyczone końcówki występują najpierw tylko z zapożyczonymi leksemami (Thomason, Kaufmann 1988, 74 i n.), a rzeczowniki są o wiele częściej zapożyczane niż czasowniki (Matras 2015, 59 i n.; Thomason 2001, 70). Takie ustalenie podobieństwa w odniesieniu do każdego morfemu, które zostało przeprowadzone w przy-

²¹ Te niewielkie różnice między MBRM i MURM dotyczące „podatności” na wpływ języka rosyjskiego można wytłumaczyć głównie tym, że język rosyjski na Białorusi pod względem społecznym dominuje nad białoruskim o wiele silniej niż nad językiem ukraińskim na Ukrainie (por. Menzel, Hentschel 2015, 125). Ale też fakt, że strukturalny dystans pomiędzy rosyjskim i białoruskim (w porównaniu do tego między językiem rosyjskim a ukraińskim) jest mniejszy, pozostaje w tej kwestii również nie bez znaczenia.

²² Również w przypadku przymiotników (włączając zaimki i liczebniki o deklinacji przymiotnikowej) okazuje się, że wpływ rosyjskiego jest niewielki (por. Menzel, Hentschel 2015, 153). W przypadku języka lemckowskiego są to jednak przede wszystkim czasowniki z morfemami związanymi, które (jeszcze?) w dużej mierze pozostają odporne na wpływ socjolingwistycznie dominującej polszczyzny, chociaż zmiany językowe zachodzące we fleksji przymiotnikowej w porównaniu ze zmianami w rzeczownikach nie są tak obszerne (por. Reis 2019).

padku MBRM oraz MURM²³, jest w przypadku lemkowskiego – z powodu niepełności źródeł leksykograficznych (por. Káprály 2013, 92 i n.) i bardzo „niewiązących” stosunków pomiędzy wariantem mówionym a zaproponowaną kodyfikacją – z pewnością niemożliwe²⁴. Jednakże dla pozostałych instancji zmian fleksyjnych należałoby sprawdzić, czy da się sporządzić „hierarchię zapożyczeń” na poziomie fleksji związanej również w zależności od części mowy, w której te zmiany występują.

Zasadniczo porównanie korpusów ukazuje jasną tendencję do ujednoczenia procesów tworzenia form, do rozległej redukcji wariantywności konkurencyjnych form, a tym samym do eksplikacji wyraźnych preferencji pewnych wzorów fleksyjnych i stopniowego ustalenia się uzusu gramatycznego (w pewnym stopniu rozbieżnego z zaproponowaną normą skodyfikowaną). Wyniki badań potwierdzają zatem konstytuowanie się wewnątrzdialektalnych form wyrównawczych (m.in. poprzez zanik różnic międzydialektalnych) oraz niwelowanie rzadko występujących form w wyniku „wewnątrz-lemkowskiego” tworzenia się *koiné*.

Tłum. Joanna Sulikowska-Fajfer i Anastasia Reis

Literatura

- Bailey G., 2004, *Real and Apparent Time*, in: Chambers J.K., ed., *The Handbook of Language Variation and Change*, Malden.
- Breu W., 2017, *Moliseslavische Texte aus Acquariva Collecroce, Montemitro und San Felice del Molise*, in: Breu W. et al., Hrsg., *Slavische Mikrosprachen im absoluten Sprachkontakt. Glossierte und interpretierte Sprachaufnahmen aus Italien, Deutschland, Österreich und Griechenland*, Bd. 1, Wiesbaden (Slavistische Beiträge 505).
- Chomiak M., 1992, *Gramatyka lemkińskiego języka*, Legnica.
- Duličenko A.D., 2009, *Das Russinische*, in: Rehder P., Hrsg., *Einführung in die slavischen Sprachen*, 6. Aufl., Darmstadt.
- Fontański H., 2008, *Aktualne problemy języka lemkowskiego (normalizacja pisowni)*, w: Pljiškova A., red., *Rusyns'kyj jazyk medži dvoma kongresamy. Zbornik referativ z III. Medžinarodnoho kongresu rusyns'koho jazyka, Krakiv, 13.–16.9.2007*, Prjašiv.
- Fontański H., Chomiak M., 2000, *Gramatyka języka lemkowskiego. Граматыка лемківського языка*, Katowice.
- Hentschel G., 1992, *Verwendungshäufigkeit und Innovation im Flexionsystem – Beobachtungen zum morphologischen Wandel im Russischen und Polnischen*, „Zeitschrift für Slawistik“, Nr. 37.

²³ Więcej o tych badaniach zob. m.in. Hentschel 2013, 62 i n.

²⁴ Por. również Menzel, Hentschel 2017, 102 i n.

- Hentschel G., 2013, *Belorusskij, russkij i belorussko-russkaja smešannaja reč*, „Voprosy jazykoznanija”, nr 1, 53–76.
- Hentschel G., 2018, *Die weißrussische „Trasjanka“ und der ukrainische „Suržyke“: grundlegende quantitativ-qualitative soziolinguistische Ähnlichkeiten und Unterschiede*, in: Kempgen S. et al., Hrsg., *Deutsche Beiträge zum 16. Internationalen Slavistenkongress, Belgrad 2018*, Wiesbaden (Die Welt der Slaven. Sammelbände. Sborniki 63).
- Hooper J.B., 1976, *An Introduction to Natural Generative Phonology*, New York.
- Káprály M., 2013, *Sovremennye rusinskie literaturnye mikrojazyki*, „Studia Slavica Hungarica”, nr 58(1).
- Kerswill P., Trudgill P., 2005, *The Birth of New Dialects*, in: Auer P. et al., eds., *Dialect Change: Convergence and Divergence in European Languages*, Cambridge.
- Klemensiewicz Z., 1985, *Historia języka polskiego*, cz.1., Warszawa.
- Kloss H., 1976, *Abstandsprachen und Ausbausprachen*, „Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik. Beihefte. Neue Folge”, No. 16.
- Kuraszkiewicz W., 1963, *Zarys dialektologii wschodniosłowiańskiej z wyborem tekstów gwarowych*, Warszawa.
- Labov W., 1994, *Principles of Linguistic Change*, vol. 1, *Internal Factors*, Oxford.
- Magosci P.R., 1996, *The Rusyn Language Question Revisited*, in: Magosci P.R., ed., *A New Slavic Language is Born. The Rusyn Literary Language of Slovakia*, New York.
- Magosci P.R., 2004, *Etno-geograficzny i historyczny przebieg*, in: Magosci P.R., ed., *Rusynskij jazyk*, Opole.
- Magosci P.R., 2006, *Rusynskij jazyk: dostiženija poslednego vremeni i predstojaščie zadači*, in: Duličenko A.D., Gustavsson S., eds., *Slavjanskije literaturnye mikrojazyki i jazykowe kontakty*, Tartu.
- Mańczak W., 1980, *Frequenz und Sprachwandel*, in: Lüdtke H., Hrsg., *Kommunikationstheoretische Grundlagen des Sprachwandels*, Berlin-New York.
- Matras Y., 2015, *Why is the Borrowing of Inflectional Morphology Dispreferred?*, in: Gardani F., Arkadijev P., Amiridze N., eds., *Borrowed Morphology*, Berlin.
- Mayerthaler W., 1981, *Morphologische Natürlichkeit*, Wiesbaden.
- Menzel T., Hentschel G., 2015, *Zum Einfluss des Russischen auf die Flexionsmorphologie der weißrussisch-russischen und ukrainisch-russischen gemischten Rede*, „Wiener Slavistischer Almanach”, Nr. 75.
- Menzel T., Hentschel G., 2016, *Zu Pronominalparadigmen in Kontaktvarietäten. Demonstrativpronomen in der gemischten weißrussisch-russischen Rede in Weißrussland*, in: Bittner A., Köpcke K.-M., Hrsg., *Regularität und Irregularität in Phonologie und Morphologie. Diachron, kontrastiv, typologisch*, Berlin.
- Menzel T., Hentschel G., 2017, *Flexionsmorphologische Irregularität im inner-slavischen Sprachkontakt. Sprachinhärente Präferenzen oder politisch-soziale Dominanz: Russisch vs. Weißrussisch/ Ukrainisch – Polnisch vs. Kaschubisch/ Lemkisch*, Frankfurt a.M.
- Menzel T., Reis A., 2014, *Regularität / Irregularität im Paradigma anaphorischer Pronomen: Zur Rolle des Sprachkontakts im Lemkischen*, „Zeitschrift für slavische Philologie”, Nr. 70/1.
- Michna E., 2004, *Kwestie etniczno-narodowościowe na pograniczu Słowiańszczyzny wschodniej i zachodniej. Ruch rusiński na Słowacji, Ukrainie i w Polsce*, Kraków.
- Michna E., 2018, *Ideologie językowe i ich wpływ na procesy emancypacji języka lemkońskiego*, w: Tambor J., red., *Polonistyka na początku XXI wieku. Diagnozy, koncepcje, perspektywy*, t. 4., *Pogranicza, mniejszości, regiony. Etnolingwistyka*, Katowice.

- Misiak M., 2006, *Lemkowie. W kregu badań nad mniejszościami etnolingwistycznymi w Europie*, Wrocław.
- Muysken P., 2000, *Bilingual Speech. A Typology of Code-mixing*, Cambridge.
- Onyszkanycz-Kowalska M., 2002, *Sytuacja gwary lemkońskiej i ukraińskiego języka literackiego w Rzepech*, w: Rieger J., red., *Język mniejszości w otoczeniu obcym*, Warszawa.
- Padjak V., 2006, *Zakarpat'e (Podkarpatskaja Rus')*: problemy i osobennosti funkcionirovanija rusinskogo literaturnogo jazyka v kontekste nacional'nogo vozroždenija, in: Duličenko A.D., Gustavsson S., eds., *Slavjanskie literaturnyemikrojazyki i jazykovye kontakty*, Tartu.
- Reis A., 2013, *Lemkowskie anaforičeskie mestoimenija: kodificirovannaja norma i razgovornyj uzus*, „Linguistica Copernicana”, nr 1(9).
- Reis A., 2014, *Jazyk lemkoŋ na granice meždŋ Vostočnoj i Zapadnoj Slaviej: osobennosti slovoizmenenija anaforičeskich mestoimenij v reči lemkoŋ*, in: Giger M. et al., eds., *Slované meždŋ tradicií a modernitŋ*, Praha.
- Reis A., 2018a, *Kontakt jazykovŋ a zmiana systemu fleksyjnego: nplyw polszczyzny na jazyk lemkoŋski*, w: Tambor J., red., *Polonistyka na poczŋtku XXI wieku. Diagnozy, koncepcje, perspektywy*, t. 4., *Pogranicza, mniejszości, regiony. Etnolingwistyka*, Katowice.
- Reis A., 2018b, *Zur Rolle von „Entlehnungen“ und „Kalkierungen“ in der lemkoŋischen Flexionsmorphologie*, in: Witzlack-Makarevich K., Hrsg., *Kalkierungs- und Entlehnungssprachen in der Slavia: Boris Unbegaun zum 120. Geburtstag*, Berlin.
- Reis A., 2018c, *Flexionsmorphologischer Wandel im Lemkoŋischen: endogene und exogene Faktoren*, in: Kempgen S. et al., Hrsg., *Deutsche Beiträge zum 16. Internationalen Slavistenkongress in Belgrad 2018*, Wiesbaden.
- Reis A., 2019, [nieopublikowana praca doktorska], *Endogener und exogener flexionsmorphologischer Wandel in Kleinsprachen: Der Fall des Lemkoŋischen zwischen Polnisch, Slowakisch und Ukrainisch*, Oldenburg.
- Rieger J., 1992, *Typy kontaktŋw jazykoŋw w Karpatach*, w: Siatkowski J., Doliński I., red., *Stoŋwiaŋsko-nieslowiaŋskie kontakty jazykowe*, Warszawa.
- Stieber Z., 1938, *Sposoby powstawania slowiaŋskich gwar przejŋciŋnych*, Krakŋw.
- Stieber Z., 1974, *Wplyw polski i slowacki na gwary Lemkŋw*, w: Stieber Z., *Świat jazykoŋw Słowian*, Warszawa.
- Stieber Z., 1982, *Dialekt Lemkŋw. Fonetyka i fonologia*, Wrocław.
- Teutsch A., 2001, *Das Rusinische der Ostslowakei im Kontext seiner Nachbarsprachen*, Frankfurt.
- Thomason S.G., 2001, *Language Contact. An Introduction*, Edinburgh.
- Thomason S.G., 2008, *Social and Linguistic Factors as Predictors of Contact Induced Change*, „Journal of Language Contact – THEMA”, no. 2.
- Thomason S.G., 2015, *When is the Diffusion of Inflectional Morphology Not Dispreferred?*, in: Gardani F., Arkadiev P., Amiridze N., eds., *Borrowed morphology*, Berlin.
- Thomason S.G., Kaufmann T., 1988, *Language Contact, Creolization, and Genetic Linguistics*, Berkeley.
- Trudgill P., 1986, *Dialects in contact*, Oxford.
- Werner O., 1987, *Natŋrlichkeit und Nutzen morphologischer Irregularitŋt*, in: Boretzky N. et al., Hrsg., *Beitrŋge zum 3. Essener Kolloquium ŋber Sprachwandel und seine bestimmenden Faktoren*, Bochum.
- Wurzel W.U., 2001, *Flexionsmorphologie und Natŋrlichkeit. Ein Beitrag zur morphologischen Theoriebildung*, 2. Aufl., Berlin.
- Źylko F.T., 1958, *Hovory ukrajins'koji mowy*, Kyjiv.